

**Turkish  
Journal of  
Shiite  
Studies**

*Şiilik Araştırmaları*

ISSN: 2687-1882

**Cilt / Volume: 2  
Sayı / Issue: 1  
Haziran / June 2020**

**Ümit Toru. *Olgu ile Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şiilik Algısı*. Ankara:  
Astana Yayınları, 2020.**

Ümit Toru. *The Perception of Shi'ism of Asharite Tradition Between Phenomenon and Fiction*.  
Ankara: Astana Yayınları, 2020.

**Değerlendiren /Reviewed by**

**Abdullah Ömer Yavuz**

*Arş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD,  
Res. Asst. Erciyes University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects  
Kayseri/Turkey*

[aomeryavuz@erciyes.edu.tr](mailto:aomeryavuz@erciyes.edu.tr)

<https://orcid.org/0000-0001-7381-0416>

**Makale Bilgisi/Article Information**

**Makale Türü/Article Type:** Kitap Kritiği / Book Review

**Geliş Tarihi / Received:** 14.06.2020

**Kabul Tarihi / Accepted:** 19.06.2020

**Yayın Tarihi /Published:** 30.06.2020

**Cilt / Volume: 2 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages:** 114-120

**Atıf/Cite as:** Yavuz, Abdullah Ömer. “Ümit Toru. *Olgu ile Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şiilik Algısı*. Ankara: Astana Yayınları, 2020”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/1 (Haziran 2020): 114-120.

**Web:**<https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> | **mailto:** [turkishshiiestudies@gmail.com](mailto:turkishshiiestudies@gmail.com)

**Öz:** *Olgu ile Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şiîlik Algısı* (Ankara: Astana Yayınları 2020) isimli eser, Dr. Ümit Toru tarafından hazırlanmış doktora tezinin kitaplaşmış halidir. Toru'nun bu eseri, giriş ve üç bölümden oluşmakta olup toplam 458 sayfadır.

**Anahtar Kelimeler:** Eş'arîlik, Şiîlik, Makâlât Geleneği

**Abstract:** The work titled "*The Perception of Shi'ism of Asharite Tradition Between Phenomenon and Fiction*" (Ankara: Astana Publications 2020) it is a book version of a doctoral dissertation prepared by Ümit Toru. This work of Toru consists of an introduction and three chapters, totaling 458 pages.

**Keywords:** Ash'ariyya, Shia, heresiographical tradition



İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ekollerin varoluşsal bir dürtü ile kendine bir zemin oluşturması doğal bir refleks olarak değerlendirilebilir. Mezheplerin hayat bulması için diğerlerinden farklı bir alana yerleşmesi bir gerekliliktir. Bu bağlamda mezheplerin tarihsel süreçleri bir anlamda ötekine göre konum belirleme çabasını içinde barındırmaktadır. Bu durum mezhepler arası ilişkileri tayin etmektedir. Mezheplerin birbirleri ile olan ilişkileri, kök saldıkları itikâd ya da fıkıh alanlarında fikri bir düzeye sahip olduğu gibi sosyal ve siyasi gelişmelerle de paralel bir durumdadır. Mezheplerin birbirlerine karşı tutumlarını besleyen ana damarlardan birisi de sahip olunan algılardır. Bu algıların etkili bir konuma sahip olması tarihsel süreç içinde ilişkileri tayin etmiştir. Dolayısıyla İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalının

araştırma sahalarından birisi de mezhepler arası algılar ve bu algıların neden olduğu gelişmelerdir. Söz konusu meselenin mezheplerin tarihsel gelişiminde sürekli gündeme gelen bir boyuta sahip olması, önemini bir kere daha artırmaktadır. Ele aldığımız bu konu çerçevesinde Dr. Ümit Toru tarafından yayımlanan *Olgu ile Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şiîlik Algısı* (Ankara: Astana Yayınları 2020) isimli eser, doktora tezinin kitaplaşmış halidir.

Toru'nun bu eseri, giriş ve üç bölümden oluşmakta olup toplam 458 sayfadır. Eserin giriş bölümünde araştırmada kullanılacak kaynaklar ve araştırma yöntemi ele alınmış arkasından kavramsal çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde ise Eş'arî geleneğin Şiîlik algısını etkileyen faktörler sosyo-politik ve fikri düzlemde tespit edilmeye gayret edilmiştir. İkinci bölüm, Eş'arî geleneğin Şiîlik algısını ortaya

koyma biçimlerine ayrılmıştır. Bu bölümde Şiiliğe dair olumsuz algıya sebep olan görüşler tespit edilmiştir. Eserin son bölümünde ise Şiilik algısının olguyla irtibatında sorunlu yönleri belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen neticeler sonuç bölümünde dile getirilmiştir.

*Olgu ile Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şiilik Algısı* isimli eser, İslam düşünce tarihinin önemli bir sekansını oluşturan Şiilik ve Sünnilik ilişkisini, Eş'arî ve İmâmî gelenekler özelinde irdelemektedir. Tarihsel süreç olarak ise 4-6./10-12. asırları kapsamaktadır. Son derece dikkat çekici bir dönem olan bu asırlar, İslam düşüncesinde kendisinden sonraki dönemlere yön veren fikri ve sosyo-politik gelişmelerin yaşandığı asırlardır. Bu dönemde oluşan algıların sonraki zaman dilimlerine etki etmesi ayrıca üzerinde durulmayı hak etmektedir. Yazarın bu süreci aydınlatma arayışı, algılar ile olgular arasındaki ilişkilerin düğüm noktasını burada gördüğüne işaret olabilir. Bu açıdan tezin hedefi Eş'arî-İmâmî ilişkilerini merkeze alarak oluşan algıyı tespit etmek ve sonrasında bu algının devam ettiği yolu işaret etmek olarak gözükmektedir. Şiî ve Sünnî ilişkisinin bu bağlam çerçevesinden etkilendiğini ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla kitap, önemli bir dönemeç noktasında yer alan bir probleme sahiptir.

Toru, araştırmasının ana düzlemine Eş'arî makâlât geleneğini oturtmaktadır. İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının temel klasiği olan makâlât geleneği, kıymetli bir anlama ve yorumlama çabası olarak görülebilir. Bu geleneğin yazıldığı dönemlerin mezheplerin oluşum ve gelişim çağlarına tekabül etmesi mezhepler arası ilişkilerin ve algıların nasıl olduğuna dair ciddi veriler sunmaktadır. İmam Eş'arî'nin (ö. 324/936) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, Bağdâdî'nin (ö. 429/1038) *el-Fark beyne'l-fırak ve Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihâl*, İsferyânî'nin (ö. 471/1078) *et-Tebîr fi'd-din ve temyîzü'l-fırakati'n-naciye ani'l-fıraki'l-hâlikîn*, Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihâl* ile Râzî'nin (ö. 606/1210) *İ'tikâdâtü fıraki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* isimli eserleri başta olmak üzere dönemin önde gelen eserleri, çalışmanın merkezinde yer almaktadır. (s. 1-3) Yazar, bu ana kaynakların dışında tabakât eserlerini, siyasi tarihleri ve coğrafya kitaplarını, İmâmîyye'nin önemli eserlerini, kelâm kitaplarını ve çağdaş araştırmaları da incelemesine dâhil ederek zengin bir içeriğe odaklanmaktadır.

Bilimsel araştırmaların temel özelliği belirli bir yöntem takip etmeleridir. Yazar, yöntem bahsinde objektif bir bakış açısına sahip olmak, kaynakları kritik etmek ve eleştirel yaklaşımı benimsemek üzerinde durmaktadır. Buna bağlı olarak mezhepler üstü yaklaşım ilkesine sadık kalınacağı baştan ifade edilmiştir. Metinlerin başına buyruk eserler olarak değil içinde bulunduğu faktörlerle ilişki kurularak tarihsel bağlamları içinde anlaşılması yöntem olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda çağdaş İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarının ana prensibi olan "fikir-hadise irtibatı" benimsenmiş, fikirlerin bağlamları ile anlaşılacağı öngörülmüştür. Tarihsel çözümleme metodu ve şahıslarda derinleşme prensiplerinin yanı sıra araştırma için disiplinler arası yaklaşım öne çıkarılmış ve algı-olgu ilişkisini çözümlemek için psikolojinin ve sosyolojinin verilerini dikkate alan bir tavır benimsenmiştir. (s. 22-33) Toru'nun yöntem çerçevesi anlama ve yorumlama gayesini merkeze almaktadır. Bilimsel araştırmaların niteliği bilindik kabulleri sorgulaması ve yeni problemler üretmesi ile doğru orantılıdır. Bu bağlamda *Olgu ile Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şiilik Algısı*, zengin içeriği ve kapsamlı değerlendirmeleri ile alanında yeni tartışmalara yol açacak gibi durmaktadır. Öncelikle kitabın başlığında "Şiilik" algısı ifade edilmektedir. Bununla kastedilen aslında Şiî-İmâmîyye'dir. Şiilik denildiğinde içerisinde İsmâîliyye, Zeydiyye ve Nusayriyye gibi pek çok farklı ekol ve grubu

barındıran bir çatı akla gelmektedir. İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında artık Şîî-İmâmîyye ya da Şîî-İsmâîliyye gibi başlıklandırmaları tercih etmek daha isabetli bir uygulama olabilir. Aynı durum Sünnîlik gibi mezhep çatıları içinde söz konusu olabilir.

Toru, kavramsal çerçevede Eş'arî makâlât geleneğini geniş bir çerçevede değerlendirmektedir. (s. 33-62) Çünkü Şîî-İmâmîyye ile ilgili algıyı bu metinler üzerinden inşa etmektedir. Burada dile getirilmesi gereken önemli sorulardan birisi makâlât geleneklerinin neliğidir. Bu metinler öteki mezhepleri değerlendirme ve fikirleri ile mücadele etme ya da cevap verme amacı mı taşımaktadır? Ya da bu gayeler kelâm eserlerinde mi ortaya konulmaktadır? Aynı çerçevede İmam Eş'arî'nin eserinde ılımlı bir üslup tercih etmesi nasıl anlaşılabilir? Eğer makâlât geleneği "tanıma/tanıtma" amacı taşıyorsa mezhep algısını bu eserler üzerinden okumak genelin tamamını kapsayan bir değerlendirme sunabilir mi? İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında ölçü olarak ele alacağımız metinleri neye göre tespit edebiliriz? Meselenin bir diğer boyutu ise yazarın da ifade ettiği gibi İmam Eş'arî'nin objektif bir tutum sergilemesine (s. 41) karşılık Bağdâdî'nin tam aksi yönde ötekileştirici bir üslupla sübjektif bir yaklaşımı benimsemesidir. (s. 43) Bu da Eş'arî makâlât geleneğini içerisinde tek tip bir bakış açısı olmadığını, farklı değerlendirmelerin bulunduğunu bize göstermektedir. Öyleyse Şîî-İmâmîyye ile ilgili algının tek tip olamayacağını tahmin etmek mümkündür. Burada dikkat çekici olan Eş'arî geleneğinin toplamda sahip olduğu fikirlerden elde edilen ortalamanın daha da belirleyici olacağıdır.

Eserin tartıştığı meselelerden birisi de Eş'arî geleneğe dâhil edilen Şehristânî'nin mezhebi durumudur. Aslında bu konu İslam düşüncesinde öne çıkan pek çok fikir adamı için geçerlidir. Bu isimleri tek bir mezhep geleneği üzerinden ifade etmek gerçeği yansıtmayabilir. Toru, Şehristânî'nin durumunu geniş bir düzlemde ele alıp değerlendirmekte ve eklektik bir düşünce yapısına sahip olduğunu ifade etmektedir. (s. 53) Şehristânî'nin Şia ile geçişken bir tutum sergilemesini tasavvuf bağlamında açıklamaktadır. Tarihsel süreçte tasavvufun tek tip bir boyuta sahip olmadığına dikkat ederek Şiîliğe geçişte bir yol olarak görülmesi hayli önemli bir iddiadır. Eş'arî geleneği içerisinde Kuşeyrî-Gazzâlî çizgisinin böyle bir geçişe sapmayıp Şehristânî'nin bu yolu tercih etmesi ayrıca incelemeyi hak eden önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Eserin "Eş'arî Geleneğinin Şiîlik Algısını Şekillendiren Faktörler" olarak isimlendirilen birinci bölümü, ilk olarak mezhep mensubiyetinin doğasını tespit etmeye çalışmaktadır. (s. 75 vd.) Mezhep mensubiyetini tek bir boyut üzerinden açıklamak mümkün gözüküyor. Çünkü sıradan bir insanın mezhep aidiyeti ile bir ilim adamının aidiyeti aynı mıdır? Yahut aynı kalıp algılara mı sahiptir? Bu çerçevede Şehristânî gibi Râzî'nin de ne kadar Eş'arî olduğu/kaldığı tartışılmalıdır. Toru, mezhepler arası ilişkileri sosyal psikolojideki grup ilişkileri ile izah etmektedir. (s. 76) Birincisi mezhep ve grubun tam örtüştüğü söylenebilir mi? İkincisi grup psikolojisi/sosyolojisi için "biz ve onlar" ötekileştirmesi, mezhepler için de aynen geçerli midir? Daha net ifadeyle ayrımlar bu derece belirgin midir? Mesela Eş'arî olup Şâfiî olanlar olduğu gibi Şâfiî olup Eş'arîliğe karşı çıkanlar bulunmaktadır. Aynı şekilde Mu'tezilî olup Şâfiî olanlar da vardır. Bunun örneklerini çoğaltmak ve detaylandırmak mümkün. Fakat önemli olan mezhepler arasındaki ilişkilerin tek düze ilerlemediğine dikkat çekmektir. Bir başka açıdan ise mezhepler arası fikri etkileşimleri kabul ediyorsak asgari bir diyalog zemininin varlığını kabul etmek durumundayız.

Eser, nassların algı oluşturuçu yapısı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. (s. 83 vd.) Burada ele alınan 73 fırka rivâyeti, İslam Mezhepleri Tarihinin temel meselelerinden birisini oluşturmaktadır. Peki, kurtuluşa erecek olan fırka hangisidir? Toru'nun da tespit ettiğı gibi Eş'arî makâlât yazarlarına göre Ehl-i Sünnettir. (s. 91) Ancak Ehl-i Sünnet, tek bir yapı değildir. İçerisinde farklı ekolleri barındırmaktadır. Bu ekollerin ilişkileri tarihsel süreçte tek düze olmamış aksine birbirlerine karşı çok ağır ithamlarda bulunanlar da çıkmıştır. Yine aynı paralellikte Ashâbu'l-Hadis içinde bile tek bir boyut bulunmamaktadır. Mesela Hanbelîlerin tarihsel süreçte rakipleri Mu'tezile midir yahut Küllâbîlik ile başlayan Şâfiîlik ile devam eden nihayetinde Eş'arîlik ile yolunu bulan düşünce geleneğı midir? Dolayısıyla bize hadis literatüründen aktarılan bu rivâyetleri mutlak suretle bağlamları ile değerlendirecek yeni araştırmalara ihtiyaç gözükmektedir.

Eş'arîlerin Şiîlik algısını şekillendiren faktörlerden birisi de "Şia'ya Yönelik Genel Sünnî Bakış" başlığı altında toplanan bazı tespitlerdir. (s. 94) Cemaat hassasiyeti, sahabe idealizasyonu ve reel tarihin dinselleşmesi gibi başlıklarda ifade edilen çerçevede tarihsel bir arka plan oluşturulmak istenmiştir. Eş'arîliğin nüvelenmediğı ve İmâmet nazariyesinin henüz oluşmadığı zaman diliminde şekillenen algılar üzerinde durulmaktadır. Burada ifade edilen Şiîlik-Sünnîlik tanımlarının genel görünümünden çıkarılarak ele alınması çok daha aydınlatıcı olabilir.

Yazarın çok isabetli bir şekilde dönemin sosyo-politik gelişmeleri üzerinde durması önemli bir yaklaşımdır. Şiî yüzyılında İmâmiyye'nin Ehl-i Sünnet karşısında en büyük öteki olarak görülmesi ise yeni bir tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. (s. 143 vd.) Dönemin Büveyhî idaresinin farklı mezhep politikalarına sahip olması, İmâmiyye'nin Bağdat merkezli bir güç olarak çıkması ve biraz da Horasan'da bulunması onu en büyük öteki yapar mı? Çünkü aynı dönemde Mısır merkezli Fâtûmî-İsmâîlî düşüncesinin İslam dünyasının her yerinde dâîler vasıtasıyla varlık göstermesi daha dikkat çekici değil midir? Aynı şekilde Sünnî iktidar olan Gazneliler ve Selçuklular'ın mücadelesinde Büveyhîler mi Fâtûmîler mi önce gelmektedir? Burada yanıltıcı olan 4-5./10-11. asırlarda Bağdat'ın sosyal ve mezhebi yapısıdır. Hanbelîler ve İmâmîlerin yoğun olarak yaşadığı/çatıştığı Bağdat, İslam dünyasının o dönemdeki panoramasını veremez.

Toru'nun sosyo-politik gelişmeler bağlamındaki tespitlerinden bir diğeri ise Selçuklular'ın kuruluş devrinden Tuğrul Bey döneminde yürütülen Eş'arîlik karşıtı uygulamalardır. Bu çerçevede Eş'arî ilim adamları son derece güçlü oldukları Horasan'dan çıkarılarak farklı yerlere gönderilmişler, çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Eş'arîlerin maruz kaldığı bu uygulamaların müsebbibi Sünnî Selçuklu iktidarındır. Daha da önemlisi bu süreç Horasan'da yaşanmıştır. Horasan; Bağdâdî, Cüveynî, Kuşeyrî, Gazzâlî, Şehristânî ve Râzî gibi Eş'arîliğin önde gelen ilim adamlarının yetiştiğı, bulunduğu merkez coğrafyadır. Yazara göre bu uygulamalar, Sünnî hassasiyet ve bid'at karşıtlığı olarak gözükmektedir. (s. 168-169) Bize göre Selçuklular'ın mezhep siyasetleri tek boyuta sahip değildir. Bu bağlamda süreç takibinin yapılması gerekmektedir. Kuruluş döneminin kendi koşulları ile yürütülen Eş'arî karşıtlığı, bölgeye hâkim olma stratejisinin bir gereğidir. Sultan Alp Arslan ile başlayan yeni dönemde ise Selçuklular'ın siyaseti Horasan'a değil tüm İslam dünyasına hükmetme boyutuna yükselmiş nihayetinde de sürgün edilen Eş'arîler bölgeye tekrar getirilmişlerdir.

Araştırmamanın İkinci Bölümünde ise Eş'arî gelenekte Şiîlik algısının ortaya konulma biçimleri ele alınmıştır. İlk olarak fırka isimlendirmesi üzerinden "rafızâ"

kavramı çerçevesinde oluşan anlam dünyasına işaret edilmiş ardından da algıya sebep olan Şii düşünceler oldukça geniş ve detaylı bir perspektif ile tespit edilmiştir. Burada ilk olarak imâmet nazariyesi üzerinde durulmuştur. Toru'nun imâmet düşüncesinin yansımaları üzerinden yol alması ve Sünnîleri etkileyen Şiîliğin sahabe anlayışı üzerinde yaptığı analizler ufuk açıcudur. (s. 216-228) Eş'arîler ile İmâmîler arasındaki tartışmaların temelini sahabe algısı oturmaktadır. Bu minvalde Bağdâdî, sahabe meselesinde tekfire varan ithamlar ortaya koymaktadır. Sahabe algısının Şiî-İmâmî gruplar içinde farklı boyutları ile ortaya çıkması tepkilerin bir nedeni olarak gözükmektedir.

Kur'an'ın tahrifi ile ilgili tespitler de son derece önemli durmaktadır. Fakat Kur'an'ın eksik olması ya da çoğunun kaybolması türünden iddiaların Şiîliğin tüm paydaşlarını kapsayacak şekilde ifade edilmesi mümkün değildir. Burada Şiî çatı altında hatta ekollerin içinde farklı görüşlerin olduğuna dikkat etmek gerekmektedir.

Yazarın tespitleri arasında yer alan Şiî görüşlerinden birisi de şeriatın inkârı konusudur. (s. 254) Şeriatın inkârının İmâmîyye özelinde –küçük bir grup hariç– tespit edilememesi meselenin Şiî diğer gruplar için oluşan bir algı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Eş'arîlerin İmâmîyye'ye dair algılarını genel Şiî algıları ile örtüştürmek daha başka yorumlara ve tartışmalara yol açabilecek özelliktedir. Eserde imâmet nazariyesinin yanı sıra bedâ, kadîm sıfatların reddi ve teşbih-tecsim gibi konular üzerinden Şiî-İmâmîyye'ye yönelik algıların oluştuğu ifade edilmektedir.

Araştırmanın tespitlerinden bir diğer ise Şiîlere yönelik sosyal mesafe normları olarak düşünülen konumlandırma çözümleridir. Kurtuluşa eren fırka ve haricindekilerin durumunu merkeze alan Toru, Eş'arî geleneğin Ehl-i Sünnet haricine bakışını tespit etmektedir. Fakat Bağdâdî ve İsferyânî'nin değerlendirmelerindeki sert tutum ayrıca önem arz etmektedir. (s. 301) Bu durum aslında Eş'arîler arasında tam bir uyum olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Tartışılmayı hak eden bir diğer mesele ise mezheplerin diğer mezheplerle ilgili değerlendirmelerinde makâlât eserlerinin ne kadar merkeze oturduğudur? Bunun yanı sıra Eş'arî bir âlimin eleştirisi Eş'arî geleneğinin tamamını yansıtabilir mi? Dahası eleştiri konusu örneğin İmâmîyye'den bir kimsenin görüşü mü yoksa tümel bir İmâmîyye eleştirisi midir? Yine bu bağlamda makâlât eserlerinin tek bir tasnif üzerinde buluşmadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla genel yargılara ulaşmak hayli güç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eş'arî makâlât müellifleri arasında Bağdâdî'nin tutumu çok daha sert olup yazarın da ifade ettiği üzere evlilik gibi sosyal hayatı ilgilendiren konularda da bu sertlik devam etmektedir. (s. 315) Bağdâdî'nin sosyal hayatı kısıtlayan bu tür tutumları paranteze alınacak olursa Eş'arî geleneğin yaklaşımı daha farklı bir noktadan gözükecektir. Öyleyse Eş'arî düşüncesinin Bağdâdî'yi merkeze alınarak değerlendirilmemesi isabetli olacaktır.

Yazar, eserin son bölümünü (Eş'arî Geleneğin Şiîlik Algısında Sorunlu Yönler) Şiîlik algısındaki sorunlu yönleri tartışmaya ayırmaktadır. Algı ile olgu arasındaki irtibatın sorunlu olan yönlerini tespit etmektedir. Toru'nun ilk tespiti seçmeci ve indirgemeci yaklaşımdır. (s. 337) İndirgemeci yaklaşımın pek çok sebebi olmakla birlikte İslam Mezhepleri Tarihi'nin klasik eserleri olan makâlât geleneğinde seçmecilik ve indirgemecilik iddia edilmektedir. Bu bağlamda makâlât geleneğinin hangi amaçlarla yazıldığını yeniden değerlendirmek gerekmektedir.

Sözünü ettiğimiz klasik metinlerde mezhepler arası ortak fikirler değil

farklılıklar ele alınmıştır. Bu açıdan yazarın da tespit ettiği üzere Eş'arîlik ile İmâmiyye arasında tevhdîd, nübüvvet ve meâd konularında aynı düşünceler yer alırken imâmet meselesinde ayrışma yaşanmaktadır. (s. 340-343) Toru, farklılıklar üzerinde durulmasını olumlu algı yaratmaktan kaçınmalarına bağlamaktadır. İş bu noktada makâlât geleneğinin kelâm eserlerine göre daha kısa ve sade bir üslup tercih etmelerini ve farklılıklara odaklanmalarını bir arada düşünecek olursak eserlerin yazım gayeleri üzerine daha doğru tespitlerde bulunmak mümkün olabilir. Yazara göre klasik eserlerin ihmal ettiği bir diğer husus süreç takibi yapmamalarıdır. (s. 351) Yani fikirlerin ortaya çıkışına etki eden hususlar üzerinde durulmamış sadece fikrin kendisi ile ilgilenilmiştir. Nitekim Eş'arî'den Râzî'ye kadar İmâmiyye ile ilgili kanaatlerin benzer formlarla nitelendirilmesi tekrar olarak değerlendirilmektedir. (s. 352)

Yazarın ifade ettiği hususlardan birisi de Kur'an'ın tahrifi iddiasıdır. Bu konuda İmâmiyye içinde farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak esas önemli olan husus İmâmiyye'nin imâmet nazariyesini tam olarak ifade ettiği zaman dilimi ile Eş'arîliğin kendi düşünce sistemini kurduğu dönem hemen hemen aynı devirdir. Dolayısıyla Eş'arîliğin karşılaştığı İmâmiyye ile sürecin devamındaki İmâmiyye arasında farklılıklar olabilir. Bu çerçevede Eş'arî makâlât geleneğinin ortaya koyduğu algının hangi şartlar ve imkânlar dâhilinde ortaya çıktığına da ayrıca işaret edilmelidir.

Eş'arî geleneğin Şiîlik algısını şekillendiren sorunlu yönler arasında Şiî-İmâmiyye'nin görüşlerine eklemelerde bulunmak ya da görüşlerini eksik aktarmak da yer almaktadır. Ancak yazarın bu tespitleri geniş bir çerçevede Şiî-İmâmiyye algısına ne derece etki etmiştir? Bu soru üzerinde tartışılmayı hak etmektedir.

Kitapta Eş'arîlerin algıyı meşrulaştırmaya yönelik kurgularından birisi olarak anakronik genellemelerden bahsedilmektedir. (s. 398) Nitekim yazar, İmam Eş'arî ile Şehristânî'nin "İmâmiyye'yi imâmeti nass ve tayin yoluyla olduğuna inananlar" olarak tanımlamalarını anakronik bir okuma olarak ifade etmektedir. (s. 402) Musa Kâzım öncesi fırkaların bu görüşe sahip olmadıklarını kabul ederek imâmet fikrinin genellendiğini ifade etmektedir. Bu durum makâlât geleneğinin sadece fikirlere odaklandığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Toru'nun tespit ettiği önemli bir diğer sorun ise Şiî alt fırkalar ile İmâmiyye'nin sınıflandırılması konusundaki yanlış ve eksik tasvirlerdir. (s. 412 vd.) Bütün bu çerçevede sonuç olarak mezheplerin kendi tarihleriyle hesaplaşmaları ve sorunlu yönlerinin ıslah edilmeleri vurgulanmaktadır.

*Olgu ile Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şiîlik Algısı* isimli bu eser, her yönüyle ciddi bir emek mahsulüdür. Konuların geniş bir perspektifle ele alınması, bilgi donanımının son derece güçlü olması ve İslam Mezhepleri Tarihi nosyonuna bağlı kalması hayli önemlidir. Dahası bir araştırmacının yeni sorunlara işaret etmesi ve tartışmalara yol açması, bilimsel düşüncenin gelişimi için gerekli adımlardır. Ele aldığımız bu eserin makâlât geleneği ile ilgili yeni araştırmalara ilham vereceğini söyleyebiliriz.